

خواندن میراث روشنفکری،

یا با شاهرخ مسکوب، محمد مختاری و مصطفی رحیمی به
چه موضوعاتی می‌توان (همچنان) فکر کرد؟

(یک طرح درس)

مدتهاست که (مشخصاً از چه زمانی؟) سنت روشنفکری ایران
(به‌ویژه طیفی از روشنفکری که به معنای وسیع کلمه با
«چپ‌گرایی» اش تعریف می‌شود) در مظان اتهام است. این
اتهام عمیقاً با تجربه‌ی انقلاب ۵۷ و آنچه در نتیجه‌ی آن اتفاق
افتاد پیوند دارد. به تعبیر سراسرتر، روشنفکری ایران به
واسطه‌ی سهمی که در انقلاب بهمن ایفا کرد نکوهش
می‌شود، سهمی که بنا به باور کم‌وبیش پذیرفته (باوری در
حد و اندازه‌ی یک کلیشه) سراپا مخرب، فاجعه‌آفرین و

ارتجاعی بوده است. گزاف نیست اگر ادعا کنیم که امروزه روز «روشنفکرستیزی» دستِ بالا گرفته و سکه‌ی رایج شده است. نتیجتاً با «میراث» فکری‌ای طرفیم که به واسطه‌ی متهم‌بودن‌اش یا دست‌کم به دلیل سوءظنی که گریبانگیرش شده وسیعاً نفی می‌شود. میراث را اما قبل از هر چیز باید خواند. شاید خواندن میراث نهایتاً به نفی کردن‌اش بیانجامد (مثلاً کاشف به عمل بیاید که اینجا یا آنجا مزخرف یا بی‌چیز یا غلط است) اما میراث خوانده‌نشده را نفی نمی‌توان کرد، به این دلیل ساده که هر شکلی از نفی کردن (اگر قرار است یک نفی راستین، مؤثر و نیرومند باشد) مستلزم سکنی‌گزیدن در موضوع نفی و کلنجاررفتن سختگیرانه با آن است. و خواندن جز این نیست. خواندن همین سکنی‌گزیدن، کلنجاررفتن و سخت‌گرفتن است. روشنفکرستیزی امروز اما اساساً حوصله ندارد میراث روشنفکری را بخواند، صرفاً حوصله دارد به آن برچسب

«دشمن مردم» (و برچسب‌های دیگر) بزند و رد و انکارش کند تا آسوده‌خاطر باشد که برای همیشه از شرش خلاص شده است. با اینهمه شاید هنوز برای خواندن میراث دیر نشده باشد، به ویژه اگر بتوان نشان داد که این میراث دست‌کم در دقایقی از تاریخ‌اش همچنان با زمانه‌ی حاضر و مسئله‌هایش نسبت دارد و می‌تواند بر آن نور بتاباند و گوشه‌هایی از آن را روشن کند. اما خود اینکه اساساً آیا میراث با اکنون مناسبت دارد یا نه (و این معادل پرسش از معاصریت میراث است) تنها به میانجی خواندن‌اش ممکن می‌شود. با این اوصاف، دوره‌ی پیش‌رو جدوجهدی خواهد بود برای خواندن میراث روشنفکری ایران به میانجی مواجهه‌ی مستقیم با سه چهره‌ی درخشان‌ش: شاه‌رخ مسکوب، محمد مختاری و مصطفی رحیمی. این خواندن اما نمی‌خواهد به صرافت دفاع از سنت روشنفکری بیافتد و خودش (و مخاطبان احتمالی‌اش) را

درگیر پاسخ به شبّهاتی کند که اینجا و آنجا نثار کارنامه‌ی روشنفکران «پنجاه‌وهفتی» می‌شود. حتی بعید نیست در لحظاتی گوی سبقت را از نافیان روشنفکری برُباید و در نقد ریشه‌ای این یا آن روشنفکر (در اینجا مسکوب، مختاری و رحیمی) بر همه‌ی نقدهای پیشین پیشی بگیرد. هرچند احتمال اینکه چنین اتفاقی بیافتد آنقدرها زیاد نیست (هر چه باشد، فیگورهای سه‌گانه‌ی ما اغلب اوقات جای درستی می‌ایستند) اما در هر صورت نوع مواجهه‌ی ما با کارها و مواضع این سه تن انتقادی (و از این رو، سنجشگرانه) خواهد بود. با اینهمه، ادعای پیشبرنده‌ی دوره‌ی حاضر آن است که در کارهای مسکوب، مختاری و رحیمی (و در کارهای بسیاری دیگر که باید بعدها بدانها هم رجوع کنیم) با دقایقی از تفکر طرفیم که همراهی و همگامی با آن دقایق (و فکرکردن با آن فکرها) حافظه‌ی تاریخی ما از میراث

روشنفکری را بازیابی می کند (خواندن به یادآوری و یادآوری به مثابه ی مثابه ی بازفعال سازی میراث) و، علاوه بر این، در نتیجه ی باز-نسبت یابی ما با گذشته، مختصات خود لحظه ی حال را تغییر می دهد.

در این جلسات کار را مسئله محور پیش خواهیم برد. هر جلسه بر یک مسئله ی مشخص که مسکوب، مختاری و رحیمی بدان فکر کرده اند (طبعاً هر یک به شیوه ی خاص خود) درنگ خواهیم کرد و صورت بندی هر کدام از آنها از مسئله ی مد نظر را خواهیم خواند و به بحث خواهیم گذاشت. تکاپوی ما صرف این خواهد شد که در هر جلسه یک «فضای مسئله» بسازیم و جایگاه هر یک از سه فیگور مذکور را در این فضا مشخص کنیم. همه ی مسئله هایی که پیش خواهیم کشید همچنان و هنوز مسئله اند و بر مسئله بودن خود اصرار

می‌ورزند. همین حقیقت (اگر براستی حقیقت باشد) کنکاش
ما در میراث به میانجی (باز) خواندن آن را توجیه می‌کند.

جلسه‌ی اول. مقدمات

چرا میراث؟

چرا خواندن؟

چرا مسکوب، مختاری، رحیمی؟

جلسه‌ی دوم. مسئله‌ی روشنفکری

منابع:

محمد مختاری (۱۳۷۷) دفع و نفی روشنفکران، در تمرین

مد/را، تهران: نشر ویستار

مصطفی رحیمی (۱۴۰۲) دو مصاحبه، در آزادی و فرهنگ،
تهران: نشر مرکز

شاهرخ مسکوب (۱۳۷۸) کارنامه‌ی ناتمام، تهران: نشر نیلوفر

جلسه‌ی سوم. مسئله‌ی انقلاب ۵۷

منابع:

مصطفی رحیمی (۱۳۶۰) درباره‌ی جمهوری اسلامی
(مجموعه مقالات)، تهران: نشر توس

شاهرخ مسکوب (۱۳۷۹) روزها در راه (جلد اول)، پاریس:
انتشارات خاوران

محمد مختاری (۱۳۵۸) بررسی شعارهای دوران قیام (۱)
(کتاب جمعه، شماره‌ی ۲۰)؛ بررسی شعارهای دوران قیام (۲)
(کتاب جمعه، شماره‌ی ۲۴)

جلسه‌ی چهارم. مسئله‌ی جمهوری (و دموکراسی)

منابع:

محمد مختاری (۱۳۵۸) *شوراهای شهر: استقبال یا عدم استقبال* (کتاب جمعه، شماره‌ی ۱۵)

شاهرخ مسکوب (۱۳۷۹) *روزها در راه* (جلد اول)، پاریس:
انتشارات خاوران

مصطفی رحیمی (۱۳۵۸) *اصول حکومت جمهوری*، تهران:
امیرکبیر

جلسه‌ی پنجم. مسئله‌ی آزادی (و قدرت)

منابع:

مصطفی رحیمی (۱۳۴۸) *نگاه* (مجموعه‌مقاله)، تهران: زمان

مصطفی رحیمی (۱۳۷۱) *گام‌ها و آرمان‌ها*، تهران: گفتار

محمد مختاری (۱۳۷۷) تمرین مدارا، تهران: ویستار

شاهرخ مسکوب (۱۳۷۴) بررسی عقلانی حق، قانون و عدالت
در اسلام، پاریس: خاوران

جلسه‌ی ششم. مسئله‌ی مرگ (و کُشتن)

منابع:

شاهرخ مسکوب (۱۳۷۱) درباره‌ی جهاد و شهادت، پاریس:
خاوران

شاهرخ مسکوب (۱۳۷۴) بررسی عقلانی حق، قانون و عدالت
در اسلام، پاریس: خاوران

محمد مختاری (۱۳۷۷) تمرین مدارا، تهران: ویستار

مارک آنسل (۱۳۵۰) /عدم، ترجمه‌ی مصطفی رحیمی، تهران:
انتشارات پیام

جلسه‌ی هفتم. مسئله‌ی شاهنامه

منابع:

مصطفی رحیمی (۱۳۶۹) تراژدی قدرت در شاهنامه، تهران:

نیلوفر

مصطفی رحیمی (۱۳۷۱) سیاوش بر آتش، تهران: شرکت

سهامی انتشار

شاهرخ مسکوب (۱۳۸۴) / ارمغان مور، تهران: نشر نی

محمد مختاری (۱۳۶۹) / اسطوره‌ی زال، تهران: آگه

محمد مختاری (۱۳۸۰) حماسه در رمز و راز ملی، تهران:

توس

جلسه‌ی هشتم. مسئله‌ی ملیت و هویت ملی

منابع:

مصطفی رحیمی (۱۳۴۸) نگاه (مجموعه مقاله)، تهران: زمان
شاهرخ مسکوب (۱۳۸۷) هویت ایرانی و زبان فارسی، تهران:
فرزان روز
محمد مختاری (۱۳۸۰) حماسه در رمز و راز ملی، تهران:
توس

جلسه‌ی نهم. مسئله‌ی زبان

منابع:

محمد مختاری (۱۳۷۷) تمرین مدارا، تهران: ویستار
شاهرخ مسکوب (۱۳۸۷) هویت ایرانی و زبان فارسی، تهران:
فرزان روز
مصطفی رحیمی (۱۳۷۱) حافظ اندیشه؛ تهران: نشر نور

جلسه‌ی دهم. مسئله‌ی ایران

منابع:

محمد مختاری (۱۳۷۸) منظومه‌ی ایرانی، تهران: توس

شاهرخ مسکوب (۱۳۸۷) هویت ایرانی و زبان فارسی، تهران:
فرزان روز

شاهرخ مسکوب (۱۳۷۹) روزها در راه (جلد اول و دوم)،
پاریس: انتشارات خاوران

مصطفی رحیمی (۱۳۷۱) سیاوش بر آتش، تهران: شرکت
سهامی انتشار

مصطفی رحیمی (۱۳۵۸) اصول حکومت جمهوری، تهران:
امیرکبیر

مصطفی رحیمی (۱۳۷۱) حافظ اندیشه؛ تهران: نشر نور